

Строителството на първи менианум или първият строителен период на амфитеатъра може да се отнесе най-рано към самия край на III век, датирано с монети на император Максимиян (296-305 г.). Тази хипотеза може да се окаже логична, като се има предвид издигането на Сердика в ранг на столица на провинция Въгрешна Дакия от диоцез Илирик при управлението на император Диоклециан (285-305 г.). През 293 г. при обиколката на Диоклециан на Балканите се появяват много строителни надписи. В периода 24 - 28 юни 293 г. той посещава Сердика и вероятно е наредил и финансирал строителството на амфитеатъра като голяма обществена сграда, имайки се предвид, че театърът е бил разрушен от вече почти 40 години и Сердика не е имала друга подобна обществена сграда.

При втората строителна фаза или втория строителен период *кавеата* е разширена на изток, юг и запад с предполагаем втори менианум, изцяло регистриран в източната част на амфитеатъра през 2004 г., развиващ се по естествения склон на геологичния разлом. Вероятно поради проблемите с конструкцията на първи менианум, изразяващи се в спуквания на зидарията от натиска на пръстта от склона или от земетресение, античните строители са извършили значителни поправки. Допълнително с розов хоросан са укрепени въгрешните ъгли на отделните сектори. Към външния зид на първи менианум е долепен също такъв дъговиден зид, но с дебелина от 0,90 м. Направеният изкоп също е бил укрепен с дървени пилоти. Така този зид е имал значително по-голяма здравина с дебелината си от 2,20 м. Наличието на още два дъговидни зида предполага изграждането на *диадзома*, но засега това предположение търпи сериозни критики. Северният радиален зид на тази част от амфитеатъра завършва с контрафорс от север. Външното лице на този зид е оформено от смесена зидария с три реда тухли, запазени на място. Първият ред от суперструкцията, ъглите и контрафорса са оформени с каменни блокове. Разкритите части от два дъговидни зида от втория менианум имат основи, които се издигат стъпаловидно на юг по склона на разлома. Този втори строителен период се отнася най-вероятно към първата четвърт на IV век, датиран с монети на император Константин Велики (305-337 г.).

В окончателния си вид амфитеатърът е имал напълно изградена елипсовидна арена с дълъг диагонал, ориентиран в посока изток-запад с леко отклонение и размери 61 м на 43 м. Според нас *кавеата* е била изградена само от юг, изток и запад, като е използван склонът на геологическия разлом между ул. "Московска" и бул. "Княз Александър Донду-

ков". Има известно основание да смятаме, че входът за зрителите към тази част от *кавеата* е бил откъм ул. "Московска" и потокът се е движел по вътрешни стъпала. Все пак конструкцията на клетката при западния *вомиториум* предполага влизане и от запад, още повече че този вход е точно срещу източната порта на Сердика. Такива видове амфитеатри има открити в Грант, Париж, Нери ле Бен, Лилебон, Ген и пр*. Макар и без доказателства, може да се предположи, че от север е съществувала и втората северна част от *кавеата*, чиято конструкция по всяка вероятност е била дървена. Засега не е известно какви са били седалките на тази част - каменни или дървени, тъй като такива не са открити нападнали в северната част на арената. Височината на тази предполагаема част от *кавеата* обаче едва ли е достигала тази от юг.

Въпреки че разкопките на амфитеатъра през 2005 г. и 2006 г. не успяха да достигнат нужната дълбочина и ходовите нива на сградата, броят на монетите от това време е 237 екземпляра (или 54%). Преобладаващо представените монети отново са дребни номинали - основно от вида АЕ 3 и 4, много по-рядко АЕ 2. Както може и да се очаква, те са само от "базов метал" - мед и бронз. Повечето монети произхождат от объркани пластове, предимно в площта на *кунеусите*, но на горно ниво, очевидно попаднали там при по-късни нарушения през средновековието и османския период.

През втората половина на IV век амфитеатърът изгубва функцията си на обществена сграда и е изоставен. Строителният материал е подложен на разграбване, като готова кариера за тухли и камък. Руините са били преизползвани за изграждане на жилищни помещения. Във четвърти *кунеус* от напълно проучената източна част са разкрити жилище и пещ, разположена върху връзката на радиалния зид и този към арената. Изграждането и функционирането на жилището и пещта се отнася към втората половина на V и началото на VI век, документирано с монети на император Анастасий I. Под пластове от VI век в същия сектор са разкрити археологическите структури на жилищни помещения от IV-V век. Подовите нива са обмазани с розов хоросан, датирани с бронзови монети от IV и V век. Вероятно в този период се отнася и изграждането на кладенец в северозападния ъгъл на трети *кунеус*. След изоставянето му той е бил запълван с различни отпадъци. Тук са открити и няколко фрагмента от железен предмет - най-вероятно тилна част на шлем. Такъв кладенец е бил изграден и непосредствено източно от контрафорса на втори *менианум*. Изоставянето му е станало към края на V век или самото начало на VI век, датирано

с монети на император Анастасий I. Трети *менианум* също е използван за жилище. Западното лице на източния зид е било частично разрушено за изграждането на пещ. Подът ѝ е изграден от бели варовикови плочести камъни без спойка, а стените дооформени с половинки тухли. Пещта е претърпяла няколко преправки и през късното средновековие е била тампонирана със зеленикави ломени камъни и фрагменти от строителна керамика, споени с бял хоросан. Разкритите от запад три *кунеуса* също са използвани за жилищни помещения през периода V - VI век. В средния са разкрити 9 подови нива от обмазана глина или покрити с фрагменти от римски тухли, от които са проучени само четири. Документирана е и една пещ с кръгла форма, характерна за този период. Тук са открити множество фрагменти от рязани рога на благороден елен, обработени костени пластинки, костени гребени, както и четири добре изработени пластини за обков на краищата на сложно съставен лък. Най-вероятното предположение е, че става дума за работилница за костени изделия, която е съществувала през VI век.

Остеологичните анализи показаха наличието на следните животни: в античните пластове - мечка, камила, заек, кучета, коне, говеда, котки, дребни преживни, свине и кокошки. Останките от мечки принадлежат на 3 индивида. Това не са останки от храна, а цели или почти цели кости от метаподиите, лъчеви кости, долна челюст. Една от мечките е млада, но доста едра. Възрастното животно е по-дребно.

Между говеждите кости има останки на бик. Костите от камила са от възрастен индивид. Има доста останки от коне. Ръстът им е среден за епохата. Много от костите са цели. Между животинските кости има такива, които имат белезите на кухненски остатъци и основно са от домашни животни - свине, дребни и едри преживни и птици.

При разкопките на амфитеатъра в периода 2004 г. - 2006 г. са открити значителен брой антични монети и монетовидни паметници. След внимателно преброяване и отчитане се оказа, че нумизматичният комплекс включва поне 616 броя (предимно единични и няколко във вид на колективни находки). В основния си обем те са от т.нар. "базов метал" - мед и бронз. Едва няколко от тях са посребрени и 1 - позлатена. Не повече от 10 на сто от общия обем на монетната маса е в задоволителна степен на запазеност.

Най-голямото мнозинство от монетите от амфитеатъра са отсечени и били загубени в района на сградата в периода ~317/320 г. - 337/341 г.

Това се потвърждава от добрата им запазеност и многобройност - свидетелство за краткотрайно обръщение след отсичането им. Само единични монети (*фолиси* и половин *фолиси*) се датират от времето, непосредствено преди това - около 309/311 г. - 317 г. Това са единични *фолиси* на император Галерий и ранни серии на Лициний I и Константин I. Исторически епохата е на силното съперничество и на две граждански войни на императорите Лициний I и Константин I за Балканските провинции на Римската империя, и в частност - за града Сердика (където Константин I прекарал зимата на 316 - 317 г.). Преустройствата на някои коридори и хоросанови замазки в подземните галерии под кавеата са добре датирани с вградени бронзови монети от Константиново време - периода ~319-324/330 г. Монетният материал определя, че окончателното построяване и на първа фаза от функционирането на сградата на амфитеатъра се отнася към ~313/316 г. - 320/322 г. Исторически това е време на силно съперничество и на две граждански войни между императорите Лициний I и Константин I Велики за Балканските провинции на Римската империя, и в частност - за Сердика. Непрекъснатият приход на нови монетни единици е продължил плавно и при синовете на Константин Велики - императорите Константин II, Констанций II и Констанс, със сигурни дати от 337~355 г. Следователно, става въпрос за непрекъснато използване на комплекса в това време. Интересно е слабото присъствие на монети от "възраждането на езичеството" при Юлиан Отстъпник (361-363 г.) - само 2 бронз АЕ 3, и едва няколко от наследника му Йовиан (363-364 г.). Значителен брой монети (преимуществено АЕ 3, по-малко АЕ 4) се срещат също и от управлението на съимператорите Валенс и Валентиниан I, отсечени в периода 364/367 г. - 375 г., свързани явно с последния разцвет на съоръжението.

Засега най-късните и масови монети датират от ~ 383-392 г. на императорите Теодосий I, Валентиниан II и Аркадий. Макар и дребни, те са добре запазени и идват да покажат, че изоставянето/затварянето на амфитеатъра е станало по време на религиозните забрани и едикти на Теодосий I, в самия край на IV век. Макар и многобройни, монетите от IV век са изключително и само дребни номинали от мед/бронз - *фолиси*, нумуси и центенионалиси. Липсват напълно скъпи и редки монети от едри номинали, липсват даже такива от сребро, не става дума въобще за златни. Т.е. това са предимно дребни монетни единици за местни разплащания и ежедневни "джобни" пари.

Представените имперски монетарници са преобладаващо източни -

на първо място, това е Тесалоника, следвани от Сисция, Никомедия, Константинопол и Кизик. От най-източните градове като Антиохия и Александрия има по няколко екземпляра. Също така единични монети са дело на западни монетни ателиета - от Рим, Аквилея, Тицидум. Очевидно след изоставянето на сградата - някаква форма на пре-използване е продължила докъм хунското нашествие в региона в средата на V век, документирано с най-дребни миними на император Марциан (450-457 г.).

Една-единствена късноантична търговска пломба е известна от обекта (намерена в кв. 24, кота -2,12 м). Изобразява "протоме на орел, обърнат с главата назад, захапал лавров венец в човката си" и надпис на някой си EONTIC.

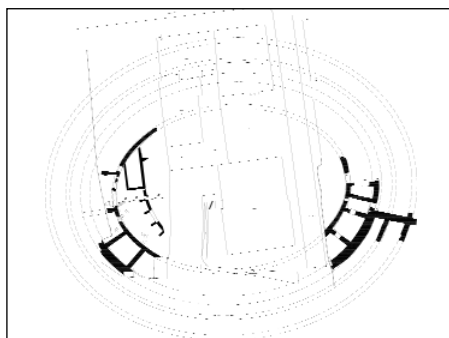
Човешкото присъствие около руините на амфитеатъра е продължил може би до третата четвърт на VI век. От кладенци и по-късни структури произхождат и десетина по-едри медни монети от VI век (по-точно **M**, **K** и **AISP** /16 нумии/) - от периода 508/512 г. - 540/565 г., или времето на ранновизантийския разцвет на Сердика от управлението на императорите Анастасий I до Юстиниан I Велики. Например такива са 4 силно изгнили големи фолиса от късноантичен кладенец.

От направеното кратко изложение става ясно, че в тази част извън крепостните стени на древна Сердика са разположени две емблематични обществени сгради - Римски Театър и Късноантичен Амфитеатър. Те са най-големите сгради, открити в центъра на София, и свидетелстват за нейния растеж през вековете. Римският театър е част от вече урбанизацията на града през II-III век, а амфитеатърът, строен при императорите Диоклециан и Константин I Велики в самия край на III век и началото на IV век, представя Сердика вече като столица на провинция Вътрешна Дакия, важна част от Римската империя.

* Gros, Pierre - L'architecture romaine, vol 1, Paris, 1996

фиг. 1 Релефна плоча - афиш

фиг. 2 Общ план на театъра и амфитеатъра

фиг. 3 Римски театър - поглед от юг

фиг. 4 Кавеата и орхестрата на театъра - поглед от север

фиг. 5 Римски театър - поглед от юг

фиг. 6 Кавеата и орхестрата на театъра - поглед от север

ПРЕВЗЕМАНЕТО НА СЕРДИКА ОТ КАН КРУМ ПРЕЗ 809 г. - ПОВРАТЕН МОМЕНТ В БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ

Д-р Тодор Чобанов

Статията описва събитията около превземането на Сердика през 809 г. от българския владетел кан Крум. Представен е анализ, който показва, че във втората половина на VIII и началото на IX век в цяла Европа се развивали исторически процеси на важни промени. Започнал период на възход за Франкското кралство и за България. Византия излязла от т. нар. "тъмни векове". Империята започнала политика на противопоставяне на България, от една страна, и на подчиняване на славянските племена в днешна Северна Гърция и Македония. Сблъсъкът между България и Византия станал неизбежен, тъй като българските владетели традиционно гледали на балканските територии, населени със славяни, като на свързани с българската държава и нейното население. От друга страна, още по времето на кан Тервел в началото на VIII век освен България съществувала и друга област, населена с българи - държавата на Кубер северно от Солун. Първите сражения за тези територии между България и Византия станали още в края на VIII век по р. Струма, а в началото на IX век конфликтът се задълбочил след похода на император Никифор I срещу Пелопонеските славяни.

Виждайки в Сердика централен опорен пункт на Византия във вътрешността на полуострова и препятствие за своите намерения по отношение обединяването с териториите на Кубер и южните славянски племена, кан Крум през 809 г. изненадващо се появил пред Сердика на Великден и превзел града. Това била голяма победа, тъй като по този начин българите вече контролирали централния пункт на главния римски път на Балканите - "Виа Диагоналис", била премахната и последната пречка за навлизането в Тракийската низина. Събитието от 809 г. до голяма степен предопределило средищното разположение на България в централните земи на Балканския полуостров, а оттам - и историческите съдбини на държавата. Опитът на Византия да си върне града се провалили, а големият поход на Никифор I срещу България завършил с пълен разгром на византийската армия и смъртта на императора. По този начин България се превърнала в началото на IX век в една от трите най-силни държави в Европа, достоен съперник на Византия и Франкското кралство.

През 2009 г. се навършват хиляда и двеста години от включването на София в пределите на българската държава. Тази кръгла годишнина ни предизвиква да се вгледаме отново в събитията от 809 г. и да се опитаме, от дистанцията на вековете, да дадем оценка на случилото се.

В началото на IX век Европа навлизала в нов период от своята история. За Византия това било постепенното излизане от т. нар. "Тъмни векове" - години, в които съдбата на империята висяла на косъм заради огромния натиск на арабското завоевание. Арабите унищожили другата голяма империя в региона - Персийската, заели мястото ѝ, след което през VII и началото на VIII век застрашавали и съществуването на Византия. Най-богатите и плодородни провинции на християнската империя - Египет, Сирия, Палестина - попаднали в техни ръце. Непосредствената им цел станало превземането на Константинопол, което несъмнено щяло да доведе и до гибелта на Византия, както това се случило по време на Четвъртия кръстоносен поход през 1204 г. Знаменателен факт е, че българите, макар и да били сред основните съперници на ромеите, дали своя огромен принос за спирането на арабите. През зимата на 717 г. кан Тервел пристигнал край Константинопол, за да помогне, като свали блокадата на града откъм сушата. Той нанесъл тежко поражение на арабските обсадители и се превърнал в легенда за целия християнски свят, макар и да бил езичник. Дългосрочното последствие от неговото решение било отклоняването на арабската опасност от Балканите и пренасочването ѝ към Иберия. В земите на днешна Испания арабите се задържали близо седем века. Настъплението им в Западна Европа било спряно едва през 732 г. при Поатие в днешна Западна Франция от Карл Мартел.

Също в началото на IX в. Франкската империя преживявала своя най-голям разцвет при внука на Карл Мартел - Карл Велики, който обединил разпокъсаните държавички в Западна Европа. Той разгромил и подчинил саксонците - езичници, след което насочил своите войски срещу друг стар противник - аварите, като им нанесъл серия от поражения. Аварският владетел - каганъг, бил принуден да приеме християнството. Карл Велики бил толкова успешен владетел на Европейския Запад, че получил това, което никой преди него не успял - титлата "император", дадена му от папата. Неговото управление дало началото и на културен подем, наричан от някои "Каролингски ренесанс" - тъй като се търсело вдъхновение в образците на позабравеното вече римско изкуство. По този начин се подчертавало величието на Франкската империя и нейния владетел, който в очите на съвременниците си бил продължител на Западната Римска империя.